

نقش و دست

فرح حسیری

آموزش تخصصی سرمه‌دوزی

بر اساس استاندارد ۹۵/۹۰-۷ فنی و حرفه‌ای

همراه: ۰۹۱۵۵۰۴۹۳۱۵

سرشناسه: حریری، فرح، ۱۳۳۹
عنوان و نام پدیدآور: نقش و دست: آموزش تخصصی سرمه‌دوزی بر اساس استاندارد ۹۵/۹۰-۷ فنی
و حرفه‌ای/ فرح حریری
وضعیت ویراست: ویراست ۲
مشخصات نشر: مشهد: سخن گستر، ۱۳۸۹.
مشخصات ظاهری: ۱۲۰ ص. مصور (بخشی رنگی)
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۴۷۷-۹۲۷-۵
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا.
موضوع: سرمه‌دوزی
ردمبندی کنگره: ۱۳۸۹ ن ۴ ج ۷۰ / TT
ردمبندی دیویی: ۷۴۶/۴۴
شماره کتابشناسی ملی: ۲۲۷۴۳۷

انتشارات سخن گستر
مشهد - خیابان ابن‌سینا - بین ابن‌سینای ۱۶ و پاستور - شماره ۱۷۴
تلفن: ۸۴۳۹۹۵۵
www.Sokhangostar.com
info@Sokhangostar.com

نام کتاب: نقش و دست (آموزش تخصصی سرمه‌دوزی بر اساس استاندارد فنی و حرفه‌ای)

مؤلف: فرح حریری
عکس‌ها: کیارنگ علایی
صفحه‌آرایی: سمیه امین‌فرخانی
شمارگان: ۱۰۰۰ جلد
نوبت چاپ: ویراست جدید / ۱۳۸۹
قیمت: ۵۰۰۰ تومان
چاپ: چاپخانه گوتمبرگ
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۴۷۷-۹۲۷-۵

شماره تماس مؤلف: ۰۹۱۵۵۰۴۹۳۱۵

تاریخ: ۱۳۸۹/۱۰/۱۵
شماره: ۸۹/۳۱۰/۳۲۵۸۲
پیوسته: ندارد

جمهوری اسلامی ایران
وزارت کار و امور اجتماعی

سازمان آموزش فنی و حرفه‌ای کشور

مقام معظم رهبری: آموزش فنی و حرفه‌ای باید توسعه یابد

برادر ارجمند جناب آقای خوابنما
مدیر کل محترم آموزش فنی و حرفه‌ای استان خراسان رضوی

با سلام و احترام

بازگشت به نامه شماره ۳/۲۵۶۶۹ مورخ ۸۹/۹/۱۸ و پیرو نامه شماره
۸۹/۳۱۰/۲۰۵۲۹ مورخ ۸۹/۶/۳۱ پیرامون بررسی مجدد کتاب نقش و دست
موارد ذیل را به استحضار می‌رساند:

ایرادات کتاب مرتفع گردیده لذا کتاب مذکور می‌تواند به عنوان یکی از
منابع کمک آموزشی و برای استفاده کارآموزان مراکز آموزشی مورد استفاده قرار
گیرد.

ثبت در رایانه دبیرخانه	
اداره کل آموزش فنی و حرفه‌ای خراسان	
شماره:	۹/
تاریخ:	/ /
تکثیر:	
گیرنده نامه:	ح. خنای
ساعت ورود:	
پوست:	☒ دارد ☐ ندارد

حسین خنای
مدیر کل دفتر طرح و برنامه های درسی

مادر این گلزار کشیم این مبارک سرورا
تا که کرد باغبان و تا که باشد آیار

با سپاس از:

همه مسئولین بزرگوار سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی، گردشگری
و سازمان فنی و حرفه‌ای کشور

فهرست:

۸.....مقدمه

۹.....پیش‌گفتار

فصل ۱

۱۰.....نگاهی به تاریخچه سوزن دوزی در ایران

۱۲.....طرح‌ها و نقوش سنتی مورد استفاده در سرمه دوزی

۱۴.....انواع پارچه زمینه: ترمه و مخمل و معرفی سرمه

۱۶.....ابزار و لوازم جهت دوخت سرمه

۱۸.....روش‌های مختلف آماده‌سازی مخمل و ترمه: لعاب نشاسته - سریش - لایه چسب

فصل ۲

۱۹.....کادرکشی در ابعاد مختلف: کوچک - بزرگ - باریک - پهن - گوشه

.....روش‌های مختلف انتقال طرح و کاربرد مناسب: میز نور - رولت - نفت و مل - نفت و نیل - پودر

۲۰.....تالک - پودر زغال - کاربن - شابلن - مهرهای چوبی

فصل ۳

۲۱.....بهداشت کار و نکات ایمنی

۲۱.....استفاده از نور - نشستن صحیح - حرکات نرمشی

فصل ۴

.....فراگیری چند واژه کاربردی در سرمه‌دوزی (زغره - نقده - گلابتون - زناردوزی تحریر -

۲۲.....زرک‌دوزی - زیرکش کار)

فصل ۵

انواع خط‌دوزی و کاربرد آن

۲۶.....خط دوزی

۲۶.....ساقه‌دوزی پهن و ظریف

۲۷.....دالبردوزی مسطح و برجسته

۲۸.....خط دوزی حلقوی

۲۸.....کنگره‌دوزی

فصل ۶

دوخت انواع برگ

۳۰.....۱- برگ جوانه

۳۰.....۲- دوخت دوردوزی برگ‌های بزرگ

۳۱.....۳- دوخت برگ دوطرفه یا جناقی

۳۱.....۴- دوخت برگ یکطرفه

۳۲.....۵- دوخت برگ گل رز

- ۶- دوخت برگ کنگره‌ای کامل ۳۲
- ۷- دوخت برگ کنگره‌ای نیمه یا یک طرفه ۳۳
- ۸- دوخت برگ انگور ۳۳
- ۹- دوخت برگ لاله ۳۴
- ۱۰- دوخت برگ نیلوفر ۳۵

فصل ۷

دوخت انواع گل

- ۱- دوخت گل برگ‌های نوک‌تیز ۳۶
- ۲- دوخت گلبرگ‌های هلالی ۳۷
- ۳- دوخت گلبرگ‌های قلبی شکل ۳۷
- ۴- دوخت گل رز ۳۹
- ۵- دوخت گل برگ‌های نوک‌تیز (مینا) ۴۰
- ۶- دوخت گل برگ‌های لاله ۴۱
- ۹- دوخت گل‌های آویز با پيله ۴۲
- ۱۰- دوخت گل برگ‌های داوودی ۴۲
- ۱۱- دوخت گل میخک ۴۳
- ۱۲- دوخت گل‌های بزرگ ۴۳
- ۱۴- دوخت گل آفتابگردان ۴۴
- ۱۵- دوخت گل برگ‌های فشرده (صدبرگ) ۴۴

فصل ۸

دوخت گل‌های تزئینی و پرچم و تخمک

- ۱- دوخت گل‌های پنج‌پر (فرره‌ای) ۴۵
- ۲- تگرگ دوزی ۴۶
- ۳- دوخت شکوفه‌های مروارید ۴۶
- ۴- گل‌های نگینی ۴۶
- ۵- چهار روش پُر کردن تخمک ۴۶
- ۶- گل عروس ۴۷
- ۷- گل‌های خورشیدی ۴۷
- ۸- تخمک ایستاده و تخمک فر ۴۷

فصل ۹

دوخت انواع غنچه

- ۱- غنچه گل رز ۴۸
- ۲- غنچه گل برجسته مروارید ۴۸
- ۳- غنچه گل نیلوفر ۴۹

۴- غنچه گل پنبه..... ۴۹

فصل ۱۰

دوخت خوشه‌های انگور

۱- سطح..... ۵۰

۲- برجسته..... ۵۰

۳- آویز..... ۵۱

فصل ۱۱

دوخت‌های تکمیلی

دوخت پرنده..... ۵۲

دوخت ماهی..... ۵۳

فصل ۱۲

اتوکشی و نگهداری از سرمه‌دوزی‌ها

۱- اتوکشی مخمل و ترمه..... ۵۴

۲- روش‌های از بین بردن انواع لکه روی پارچه‌های قابل و غیر شستشو..... ۵۵

۳- لکه‌زدایی از پارچه..... ۵۵

۴- قدیمی و عتیقه - لکه قهوه‌ای در صندوق ماندن..... ۵۵

۵- پاک کردن لکه شمع، خودکار و جوهر..... ۵۶

۶- جمع‌آوری و حفظ سوزن‌دوزی‌ها..... ۵۶

۷- نظافت ته اتو..... ۵۶

فصل ۱۳

آسترکشی..... ۵۷

فصل ۱۴

دوخت جلد قرآن و یراق‌دوزی..... ۵۸

فصل ۱۵

تصاویر سرمه‌دوزی..... ۵۹

فصل ۱۶

ارائه طرح و الگو..... ۷۹

فصل ۱۷

نمونه سوالات آزمون و تست‌ها..... ۹۹

منابع..... ۱۲۰

مقدمه:

به گواهی معدلان و کاتبان در نسخ گوناگون تاریخی و با استناد به شواهد به جای مانده از هزاران سال پیش، مردمان فلات ایران یکی از نخستین تمدن‌های تاریخ بوده‌اند که به صنعت بافت و تزئینات بافته‌ها دست یافته‌اند. کشف قدیمی‌ترین فرش جهان پازیریک و همچنین بافته‌هایی به شکل انواع پارچه‌ها که به سختی از گزند زمان در امان مانده‌اند، دلیلی بر این مدعاست. بافته‌های به جای مانده به وضوح روند تکامل این هنر صنعت را در منطقه نشان می‌دهد و خود حاکی از فرهنگ اعلا، هنری بی‌بدیل و تکنولوژی پیشرفته‌ی مردمان ایران زمین در سده‌های پیشین است. بافت انواع پارچه‌ها نظیر پارچه‌های مخمل، زری و ترمه و ساخت مواد اولیه‌ی این صنعت هم‌چون تهیه‌ی انواع نخ‌های گلابتون که از مفتول‌های پیچیده‌ی فلزات قیمتی مانند طلا و نقره بدست می‌آید، بیانگر تکامل فنون و علم بافت در میان هنرمندان ایرانی می‌باشد. فرهنگ پوشش و مراسم مربوط بدان نیز در این کشور از سابقه‌ای طولانی برخوردار است. پوشیدن البسه‌ی فاخر که با نقوش زیبا و جواهرات گرانبه‌ای رودوزی شده بودند در میان اشراف، درباریان و روحانیون رواج داشته است. مضاف بر آن پوشیدن جامه‌های منحصر به فرد، در برخی از مراسم ملی و مذهبی با تزئینات خاص و در ایام ویژه نظیر جشن نوروز، مهرگان و سده رایج بوده است. می‌توان به ضرس قاطع گفت در روزگاری که جهان غرب و علی‌الخصوص تمدن یونانی - که بنیان امروزمین غرب است - از اهمیت پوشاک و وجه زیبایی‌شناسانه‌ی آن بر تن آدمی غافل بوده‌اند ایرانیان البسه‌ی خود را مانند تابلویی نفیس می‌آراستند. به نقل از پلوتارک تاریخ‌نویس برجسته‌ی یونانی نوشته‌اند: مردان و جنگاوران ایرانی، مانند زنان لباس می‌پوشند و لباس خود را می‌آریند. بدین قول می‌توان گفت: مردان یونانی از پوشیدن البسه فاخر اجتناب می‌کرده‌اند و جامه را تنها زینده‌ی زنان می‌دانستند؟!

در حالی که در همان اوان مردان ایرانی نه تنها جامه بر تن می‌کرده‌اند که سعی می‌کرده لباس خود را با نقوش تزئینی رودوزی شده بیاریند. نکته‌ی دیگر این که هنر بافت و دوخت، در هر دوره‌ی تاریخی و در اقلیم‌های گوناگون جغرافیای فلات ایران دست‌خوش تغییرات می‌شده است فی‌المثل رواج بافت پارچه‌های زری در عصر ساسانی یا بافتن پارچه‌های زیبای ترمه در عهد صفوی بیش از سایر بافته‌ها به نظر می‌آید. هم‌چنین آینه‌دوزی بلوچ، پته‌دوزی کرمان و چادر شب‌بافی گیلان منحصر به جغرافیای خاص مناطق ذکر شده‌اند.

دهها نمونه رودوزی رایج در ایران، از بلوغ هنرمندانه‌ی دوزندگان ایرانی خبر می‌دهد. اگرچه برخی از این دوخت‌ها و فنون وابسته مانند بخارادوزی در طول زمان از یاد رفته، لیکن هنوز رشته‌های بسیار در دستان هنرمندان ایرانی به تزئین پارچه‌ها سرگردند.

بر این باور هستیم تا حمایت خود را در قبال هنرهای سنتی و بومی که بخش اعظم از فرهنگ و میراث فرهنگی ما را تشکیل می‌دهند اعمال نماید و آن را از هجوم و حراج زمان مصون بدارد. در پایان ضمن آرزوی توفیق به مؤلف کتاب، امیدوارم که این راه پژوهشی توسط سایر هنرمندان و سرکار خانم حریری همچنان دنبال شود و سبب ساز ثبت و جاودانی شدن نحلتهای مختلف هنر بومی ایرانیان گردد.

محسن لشکری

مدیر کل میراث فرهنگی، صنایع دستی و

گردشگری خراسان رضوی

۸۹/۱/۳۱

پیش‌گفتار:

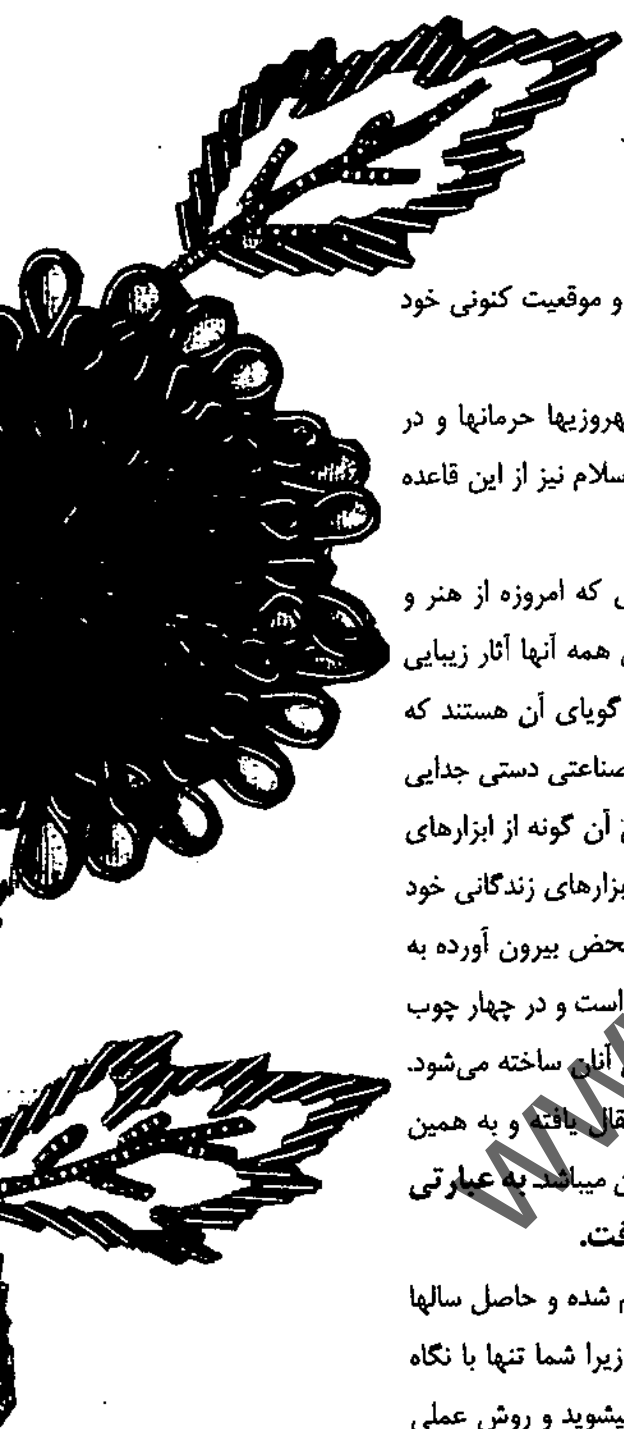
غفلت از تاریخ فراموشی خود است. هر قوم و هر جامعه‌ای برای اینکه به ماهیت و موقعیت کنونی خود پی ببرد بهتر است که قبل از هر چیز به پیشینه خود نظر بیفکند.

در تاریخ هنر هر سرزمینی تجسم کامل رنجها، نامرادیها، شکستها، پیروزیها، بهروزیها حرمانها و در آخر شور و شعور مردم آن سرزمین نهفته است و تاریخ هنر ما به ویژه هنر بعد از اسلام نیز از این قاعده مستثنا نیست.

آن رشته از آثار زیبا که نام هنرهای ایرانی بدان‌ها داده میشود، با شناسایی‌هایی که امروزه از هنر و گونه‌های آن در دست است در زیر عنوان، هنرهای صنعتی قرار می‌گیرند یعنی همه آنها آثار زیبایی هستند که گذشته از جنبه هنری از دیدگاه زندگی نیز سودمندند و بدینسان خود گویای آن هستند که در هیچ زمانی به چشم هنرمندان ایرانی میان هنرهای زیبای محض و هنرهای صنعتی دستی جدایی نبوده است. هنروران ایران زمین همواره ذوق و اندیشه و دست خود را در آفریدن آن گونه از ابزارهای زندگانی بکار انداخته‌اند که جنبه هنری و تزئینی نیز داشته است و به زبان دیگر ابزارهای زندگانی خود را با زیورها و آرایشهایی که بدانها داده اند از سادگی و برهنگی و صنعتی بودن محض بیرون آورده به آثار هنری تبدیل کرده‌اند در ایران هیچ وقت بین هنر و صنایع دستی جدایی نبوده است و در چهار چوب فرهنگ و بینش‌های فلسفی و ذوق و هنر انسانهای هر منطقه و میراث‌های قومی آنان ساخته می‌شود. هنرهای دستی بازتابی از تاریخ و تمدن هر قوم و ملت بوده و نسل اندر نسل انتقال یافته و به همین جهت عامل انتشار موثری برای فرهنگ‌ها و سنن مناطق مختلف و کشورهای جهان میباشد به عبارتی دیگر فرهنگ واقعی هر منطقه را در صنایع دستی آن منطقه می‌توان یافت.

عزیزان مجموعه‌ای که تقدیمتان گردیده بر اساس استاندارد فنی و حرفه‌ای تنظیم شده و حاصل سالها تدریس و خدمت به هنر دوستان می‌باشد در حقیقت خودآموز سوزن‌دوزی است زیرا شما تنها با نگاه کردن به تصاویر موفق به انجام دوخت و طرز قرار گرفتن سرمه‌ها بر روی طرح میشوید و روش عملی و آسان دوخت انواع گلها و برگها می‌باشد و گامی جدید در راه فراگیری این هنر زیبا و ارزشمند میباشد که صمیمانه تقدیم به شما عاشقان هنر اصیل و سنتی کشور عزیزمان ایران مینمایم.

از خداوند متعال سپاسگزارم که فرصتی داد تا در جوار ماه تابانی از خاندان پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و السلام حضرت علی ابن موسی الرضا علیه السلام زکات خود را پرداخت نمایم همانا فرمودند: (زکات علم آموختن آن است).

نگاهی به تاریخچه سوزن‌دوزی در ایران:

صنعت بافندگی و تهیه لباس و دوخت در ایران حدود ۱۰ هزار سال پیش از میلاد شروع شده است زیرا تهیه پوشاک دوخته و بافته از نخهای رشته شده به شیوه‌ای که بر روی ظروف متعلق به حدود قرن ۸ قبل از میلاد نقش گرفته گذشت هزاران سال را لازم دارد. آرتور اپهام پوپ نیز بر مبنای نتیجه کاوشهای باستان‌شناسی در مناطق لیک و تپه گیان آغاز ریسندگی و بافندگی و دوخت را همزمان با خانه‌سازی و سفال‌سازی دانسته و عمری ده هزار ساله را برای آن تعیین کرده‌است.

هشت هزار سال پیش مردمی که در غار کمر بند، در نزدیکی شهر بهشهر و در کناره جنوبی دریای خزر می‌زیستند به کشت غله و پرورش بز و گوسفند روزگار می‌گذراندند آنان پشم گوسفندان را می‌چیدند و ظاهراً پارچه می‌بافتند و کار دوختن را نیز با سوزنهای شاخکداری که به جانها دهند انجام می‌داده‌اند. کمی بعد بازهم مدارکی دال بر فن بافندگی در ایران امروزی در تپه سیلک نزدیک کاشان بدست آمده‌است که مربوط به دو یا سه قرن پیش می‌باشد و همین طور دوکهای نخ‌ریسی یا لنگرهای ریسندگی بیشمار در حفاریهای سراسر ایران بدست آمده‌است که مؤید رواج بافندگی و سوزندوزی است. بانظری کوتاه بر نقش پارچه‌های کشف شده چنین استنباط می‌شود که در طرحهای بافته شده روی پارچه یا دوخته شده آن دوران بسیار ساده بوده است از جمله خطوط راه راه افقی و عمودی ساده‌ترین و طبیعی‌ترین شیوه تزئین پارچه است که ترکیب هر دو نقش شطرنجی را پدید می‌آورد و این گونه نقش‌پردازی امروزه در هنرهای سنتی ایران متداول و معمول می‌باشد.

در ایران سوزن‌دوزیهای متنوعی رایج بوده که بعضی‌ها در اثر مرور زمان، بی‌توجهی و ورود کالاهای خارجی از بین رفته‌اند در حال حاضر در ایران دست کم ۱۰۹ رشته هنرهای سنتی موجود می‌باشد و سوزن‌دوزی‌های ایرانی که به اشکال مختلف انجام میشود یکی از گسترده‌ترین شاخه‌ها و به جرات میتوان گفت تنوع و تعددی که در این رشته مشاهده میشود در هیچ یک از دیگر رشته‌های صنایع دستی وجود ندارد و بعضی از این رشته‌ها در بعضی مناطق ایران در حال زوال کامل میباشد و امید است دست‌اندرکاران توجه بیشتری در زنده نگهداشتن این هنرهای اصیل سنتی داشته باشند. از دیگر اسنادی که بیانگر رواج سوزن‌دوزیها در ایران میباشد مربوط به سالهای ۵۵۰ تا ۳۳۰ ق.م است که بسیاری از کارشناسان با بررسی بقایای تخت جمشید و نیز کاشی‌های مکشوفه در شوش درباریان و محافظین آنها را که بطور برجسته مشخص گردیده سوزندوزی شده دانسته‌اند و بر مبنای سنگ نگاره‌های کشفیات پازیرکی پیرامون نقوش سوزندوزیهای این دوره میتوان گفت که طرح اصلی تصاویر حیوانات و اشکال هندسی نقشها و گل‌های رمزی و نمادی که جنبه مذهبی داشت تشکیل میداد که زین پوش کشف شده در پازیریک موجد این امر میباشد و منسوجات کشف شده در پازیریک نشان میدهد که لبه پارچه‌ها کلاً توسط دوخت‌هایی نظیر گلابتون دوزی، ملیله‌دوزی، سرمه‌دوزی، قلاب‌دوزی، ده یک دوزی، قیطان‌دوزی، سنگ و مروارید پولک و مرصع‌دوزی تزئین مییافت ظاهراً در دوره سلوکیان و اشکانیان نیز که از ۳۱۲ سال قبل تا ۲۲۶ سال بعد از میلاد یعنی حدود ۵ قرن بر ایران حکومت داشتند سوزن‌دوزی در ایران رواج داشته زیرا مقداری از رودوزیهای مربوط به قرن سوم پیش از میلاد (دوره اشکانیان) در جنوب روسیه بدست آمده بطوریکه فیروز اعلا در کتاب صنایع دستی ایران نوشته است: از این آثار نخ زرینی که به ظرافت تابیده و به پارچه پشمی دوخته شده و تصویر برگهای مو و پیچک را بوجود آورده‌است و محقق ایرانی علی سامی در نشریه بررسیهای تاریخی شماره سوم نوشته است: در لولان (منتهی الیه مشرق ایران) چند تکه ملیله‌دوزی و قلاب‌دوزی پیدا شده که احتمالاً متعلق به دوره اشکانیان است و محققان معتقدند که: بهترین نمونه پوشاک بانوان عهد اشکانی در بر دارنده بهترین نوع سوزن‌هاست و تندیس‌هایی در دارالحضرموجود در موزه بغداد و پالیمرموزه لوور بدست آمده است.